УДК 159.923.07

Л.С. Яковицька
доктор психологічних наук,
Н.Є. Нестерчук
(Національний авіаційний університет, Україна)

Умови та складові прийняття фахових раціональних рішень

Розглянуто раціональний підхід прийняття фахових рішень. Визначено поняття раціонального рішення, стадії раціонального розв'язання проблеми та принципи теорії «обмеженої раціональності», розробленої Г. Саймоном. Узагальнені ознаки раціональної поведінки індивіда.

Дослідження, що здійснюються в галузі прийняття рішень фахівцем в невизначених ситуаціях, зумовили утворення двох теоретичних підходів: раціоналістичного (О. Дячук, Ю. Фуртат, Д. Мацеха, С. Бурий, Г. Саймон, А. Тверський, Д. Канеман, С. Черевичний, інші) та психологічного (В. Артемов, І. Галян, Л. Карамушка, Л. Помиткіна, І. Сингаївська, О. Чеботарьова, Л. Яковицька, інші). Перший ґрунтується на дослідженнях математиків, інженерів, філософів, в межах якого розробляються відповіді на питання, як обирати раціональні рішення та оптимальні альтернативи, тобто представники цього підходу намагаються розробити певний універсальний алгоритм, який може бути використаним за багатьох обставин, різними фахівцями. Раціональне рішення як таке, що ґрунтується на судженнях, є по суті вибором, обумовленим знаннями або накопиченим досвідом. Такий підхід до прийняття рішень надзвичайно поширений у науково-технічній діяльності, оскільки багато дій вписано в технологічний добре розроблений алгоритм, його перевагою є швидкість та простий перебір альтернатив. Недоліком такого перебору є те, що він не є ефективним в ситуаціях, які попередньо не мали аналогів у минулому досвіді професійної діяльності фахівця [2].

В межах психологічного підходу щодо теорії прийняття рішень розглядається поняття інтуїтивного рішення. Інтуїтивне рішення приймається без аналізу всіх «за» і «проти» на підставі відчуття його правильності. Раціональні рішення відрізняються від інтуїтивних, незалежністю від минулого досвіду, бо активно аналізуються та ранжуються в умовах актуальної виробничої ситуації. Раціональне розв'язання проблеми проходить кілька стадій:

- діагностика об'єктивних і суб'єктивних умов,
- визначення та формулювання обмежень і критеріїв для прийняття рішень,
- напрацювання кількох альтернатив,
- оцінка альтернатив,
- остаточний вибір дій.

Щодо психологічних складових раціонального рішення, слід згадати концепцію обмеженої раціональності Герберта Саймона [3], яка вказує на те,

що люди часто приймають рішення, обираючи не найкращий варіант, а той, що задовольняє їхні поточні вимоги та потреби.

Основний принцип теорії «обмеженої раціональності», розробленої Г. Саймоном у 1957 р., полягає в концепції задоволення, коли суб'єкт при прийнятті рішень прагне досягнення певного задовільного, але не обов'язково оптимального результату. Раціональність особи, яка приймає рішення, визнається обмеженою, оскільки вона вибирає не найкращу, а задовільну альтернативу в складі наявних. Інакше висловлюючись, фахівець, який і бажає діяти раціонально, насправді здатний до таких дій лише певною мірою. Так званий принцип бритви Оккама показує, що поведінка людей відповідає і процедурам, що удосконалюють дії, і процедурам, які дозволяють отримати достатні результати. Обмежена раціональність означає, що неможливо в повному обсязі використовувати всю наявну інформацію в процесі вибору рішення (переважно через труднощі її отримання та аналізу). Через це рішення приймаються частково на основі інтуїції та (або) наявного досвіду тощо.

Показником фаховості в системах прийняття професійних рішень є і комунікативна складова процесу, в якій головним чином використовуються партисипативні, групові методи прийняття. Так соціальний консенсус є підставою прийняття складних рішень за умов виробничої або технологічної невизначеності. Консенсус для фахових рішень є результатом узгодження суперечливих питань та різних думок у процесі вироблення спільної позиції. Він досягається обговоренням та консультаціями, а також застосуванням різних методик – раціоналізації, розробки максимальної кількості прийнятних альтернатив. Щодо принципу більшості, внутрішньогрупової єдності, розповсюдженого у нас в соціальній та політичній сферах, то слід зазначити, що у науково-технічній, зокрема авіаційній, сферах він має вельми обмежене застосування. Більшість, як правило, не забезпечує прийняття ефективного виробничого рішення, оскільки найкращі альтернативні технічні рішення приймають вузькоспеціалізовані фахові групи.

Фахівець, що працює за умов невизначеної ситуації, навіть у випадку непрогнозованого, афункціонального результату, акцентується не стільки на пошуку винних або причин недоліків, скільки на мобілізації інтелектуальних і виробничих ресурсів для пошуку способів виходу з критичної ситуації (якщо вона виникла).

Відповідно до сучасного тлумачення поведінки суб'єкта рішень (інженера, диспетчера, менеджера, операціоніста, виробничої групи, соціального підприємця) його дії можуть ґрунтуватися і на альтруїстичних мотивах. Вище ми вже обговорювали поняття обмеженої раціональності як цілеспрямованих дій людини в умовах, коли прийняти найбільш ефективне рішення важко у зв'язку з відсутністю можливості мати необхідну інформацію, часовий інтервал, а також недостатність ресурсного забезпечення.

У традиційних теоріях рішень поведінка індивіда вважається раціональною, якщо:

– має місце прагнення максимізації бажаного результату при заданих обмеженнях (споживач максимізує корисність, виробник – прибуток);

– в умовах невизначеності та ризику індивіду притаманні обґрунтовані очікування (привласнення ймовірності подій відповідно до припущень теорії раціональних очікувань [1], такими, наприклад, як розуміння специфіки технологічних механізмів та здатність прогнозувати їх дію);

– для учасників виробничої взаємодії не характерні систематичні помилки, що дозволяє застосовувати під час аналізу ситуації й інструментарій теорії ймовірності.

Висновки. Усі сучасні концепції свідчать про складні когнітивні, емоційні та комунікативні складові процесу прийняття рішень, внаслідок яких формується послідовність дій задля раціонального, максимально ефективного вирішення проблемних ситуацій.

Список літератури

1. Артемов, В. Ю., Сингаївська, І. В. Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 1(65). С. 149–163.

2. Яковицька Л. Психологічні особливості процесу прийняття рішень авіадиспетчером. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій: збірник наукових праць* / за заг. ред. Л.В. Помиткіної, О.П.Хохліної, Л.С. Яковицької. К. : МВЦ «Медінформ», 2023. С. 163–168.

3. Simon H. Administrative Behavior, 4th edn.. New York : The Free Press, 1997. 368 p.